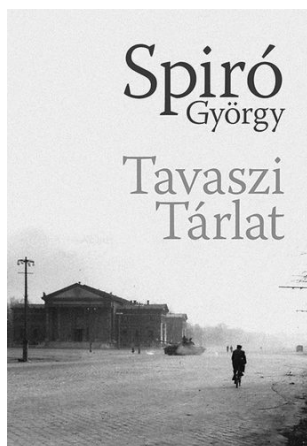

Papírsakk

SPIRÓ GYÖRGY: TAVASZI TÁRLAT

Magvető Kiadó
Budapest, 2010
288 oldal, 2990 Ft

Egyszerre kedvező és kedvezőtlen a kritikus helyzete, ha viszonylagosan megkésve lát neki bírálata végleges formába öntésének. Előzményekre, korábbi kritikákra támaszkodhat, alighanem kell is támaszkodnia. Nem tehet úgy, mint ha nem tudná: saját házi bibliográfiája szerint is legalább tíz írás foglalkozott már a művel, a *Tavaszi Tárlattal*. Éppenséggel olvasatlanul félre lehetett volna tenni e kritikákat a saját álláspont megfogalmazása utánra, de mert – négy évtizedes gyakorlat birtokában nem olyan nehéz kitalálni – az eddigi elemzésekben nyilván akadnak közös pontok és keresztbe-kasul hivatkoznak egymásra, nincs értelme épp ugyanazzal előállni, amivel már a céhtársak előálltak. Jobb, ha a laptop mellett, széljegyzetekkel ellátva sorakoznak a kinyomtatott java cikkek, s „bent” a gépben a többi. Tíz másik bírálat nyomában tizenegyediknek nem okvetlenül „mást” ír az ember (ez nyilván nincs is szándékában, látván kollégái gyakorta találó – dicsérő és elmarasztaló – észrevételeit). De például nem elhanyagolható, hogy az *Élet és Irodalom* kétszer is foglalkozott a regénnyel: Bazsányi Sándor jól időzített, 2010. október 22-i, sommás című tanulmánya (*Posztoszocialista lektűr*) után Károlyi Csaba, Margócsy István, Radnóti Sándor és Takáts József eredetileg élőszóbeli véleményütköztetése, a 2011. február 4-i *ÉS-kvartett* keretében. (A lap hét és fél hónap leforgása alatt kétszer választott a hónap – azaz másodsorra a könyvhét – *ÉS*-könyveül Spiró-kötetet. Bazsányi írását bő fél évvel követte a 2011. június 3-i számban Vári György a *Kémjelentés* novelláiról szóló recenziója: „Az ősz 1949-ben”.) E folyóirat is másodjára lapozza fel a *Tavaszi Tárlatot*. Jelen kritikára Olasz Sándor főszerkesztő még a tavalyi év második felében adott megbízást. Úgy alakult, hogy egyre súlyosabb betegsége idején is példás fegyelemmel végzett kritikus munkája eredményeként – posztumusz közlésként – tőle látott napvilágot a *Tiszatáj* 2011. márciusi számában az *Újra regény* című áttekintés, mely egy prózapoétikai jelenség problematikáját vizsgálva, egyéb példák mellett a friss termésből két alkotást vett szemügyre tüzetesebben. Tapintattal és célirányos takarékossgal tárgyalta – Szilasi László *Szentelek hárfája* című regényével párhuzamban – Spiró művét, nem véve el a levegőt az épp általa megrendelt, végül itt alább kinyomtatott szövegtől. Amennyiben szokás lenne kritikát egy elhunyt pályatárs emlékének ajánlani, soraimat – melyeket ő maga már nem véleményezhetett – az irodalomtörténész kolléga, a szegedi barát Olasz Sándor munkássága előtti főhajtással indítanám útjukra.

A *Tavaszi Tárlat* – címével egy valóban megrendezett 1957-es képzőművészeti *sereg-szemlére* utalva a jelentés alapszintjén – 1956. október 17. és 1957. május 1. között játszódik. Tehát a regény záró időmozzanata „a munkásosztály nagy nemzetközi seregszemléje”, a munka ünnepe. A felvonulásra abban az esztendőben – politikailag és morálisan szinte máig megfejthetetlen módon (kevéssel a[z ellen]forradalom bukása után) – egymillió dolgozó gyűlt össze a budapesti Hősök terén, hogy akarva-akaratlanul legalább is arról biztosítsa Kádár Jánost és az új munkás-paraszt vezetést: amit márciusban nem kezdtek újra, nem kezdik újra májusban és egyhamar sem. Spiró az időkeret pontos, markáns kijelölésével egyfelől mintegy felvezeti, megelőlegezi az 1956. október 23-ával kezdődő eseményeket, másfelől az 1956-os forradalmi őszt első utóéletében is láttatja: meghosszabbítja a regénycímbe is hangsúlyozott tavaszig, a május 1-jei felvonulás ember-*tárlatáig*, amikor a november 4-én elfojtott történelemfordító napokra nem külső erő, hanem belső demonstráció tett (másodszer) pontot. A forradalomnak, átvitt értelemben, több befejeződése volt: 1958 nyarán Nagy Imre és társai kivégzése naphoz, június 16-hoz kötött (harmadik) befejezésnek nevezhető, majd az 1960-évek legelején a konszolidáció kezdete az elnyújtottabb (negyedik) befejezés. Ebben az időfelfogásban 1989-nak is helye lenne „ötödik befejezés”, egyben betetőzés értelemben; de ne rugaszkodjunk el a regénytől.

„Hősünk”, a középkorú Fátray Gyula mérnök aranyérműtete miatt a forradalom előtt és alatt kórházban tartózkodik. Spiró azt az eseményközelítési modellt alkalmazza, amelyben a modellálás az események sodrától távol maradt főfigura rekonstrukciós, megértési kísérlete – egyben utólagos (súlyos és veszedelmes) megpróbáltatása révén megy végbe. A korábbi kritikák nem indokolatlanul említették a *Tavaszi Tárlattal* részben rokon jellegű régebbi epikai alkotásokként a természetesen Spiró által is jól ismert Fejes Endre-*(Rozsdatemető, 1962)*, Moldova György-*(Sötét angyal, 1964; Magányos pavilon, 1966 stb.)* és más regények egészét, részleteit, egyes vonásait, stiláris összetevőit. Ebben a sorban nyomatékosabban lehetne regisztrálni Karinthy Ferenc az iméntieknél sokkal mellékesebben kezelt *Budapesti őszt* (1982). Ennek főhőse ugyancsak jobbra *ágyhoz kötött* a forradalom napjai alatt, noha nem kórházban, és egészen más okokból, mint Fátray. Továbbá (nem hatásokat sejtetve, csupán az önmagában sem érdektelen körkép kedvéért) ne maradjon ki a Spiróhoz nemzedéki értelemben is közel álló Simonffy András könyve, a *Rozsda őszt* (1990) sem.

A *hősünk* megnevezés a szerző sűrűn visszatérő minősítése a Fátray névhez egyébként névmagyarosítás és fatális véletlen folytán jutott, neve miatt is bajba kerülő főszereplőre (a névcserével egy kissé a zsidó származás jelétől, a Klein névtől is szabadulni szeretett volna. A kért Tátrai T-jét F-fé pacázta, i-jét y-ra vétette a bürokrácia, így keletkezett *egy személy helyén* a többszörösen félremagyarázható, szokatlan, „arisztokratikus” és „irredenta” vezetéknev). A *hősünk-özés* végigvitele végigviszi a lappangó iróniát is, mely a főalaknak – aki a legkevésbé sem hős – ugyanannyira szólhat, mint az irodalmi hagyományak, megnevezés-sémának. S a többes számú *hősünk* szóalak nem is csupán az elbeszélői tollról a történetmondó szavajárásába (vagy az író számítógépére) öröklődött fejedelmi többes. Fátray a *mi hősünk* – életkorunktól és a fél évszázadnál hosszabb eseménytávoltól függetlenül –, a mienk, akiknek és (részben) *akik által* elbeszélődik, a múltból (konkrétan egy újságcikk emlékéből-tényéből) előhívódik a történet. Spiró a beszédszólamokat hol ügyesen váltogatja, hol henyén keveri, azaz a hős beszédét és a narrátor beszé-

dét sokszor nem különíti el. „Hősünk a titkárnő kezét nézte, a ceruzát, éppen megpihent” – a rövid bekezdés első harmada kétségtelenül a mesélő szava. A folytatás ámulata viszont, a befejező felkiáltójellel kiélesítve, Fátroy tudati tulajdonának laza verbalizálódása: „Jó lehet, ha valaki tud gyorsítani. Hogy lehet ezt megtanulni? Ennyire kevés mozdulattal ennyi mindent leírni!” E váltásnak-cserélésnek mégis – akár szándékos, akár nem – kedvező következménye a fabulálás bizonyos közösségisége. Ha nem is a „mi mondjuk” szintjén, de „a mi körünkben mondatik el” részvétel-, érintettség-állapotában.

Spiró regényének a Fátroyt elkerülő 1956-os forradalom is tárgya azáltal, hogy a forradalomnak és Fátroynak a jelzett okokból külön története íródik. Még inkább tárgya a regénynek a november elejétől május elsejéig húzódó fél év, a forradalom utáni periódus: az új hatalom részlegesen koordinált aljas kísérlete, hogy a két történetet egy variációban, egy hamis harmadik történetben egygyé írja. A forradalom meghamisítása mint egy – kevéssé jelentős – személy magánlétének meghamisítása: Spiró legjelentősebb nagyregényéhez méltó koncepció, még ha nem is sikerült egyenletesen „kiírni” a szituációt, és Fátroy nem bizonyult egyértelműen alkalmasnak a koncepció figurális kitöltéséhez. Ám mellbevágó, ahogyan a korpillanat alantas, koncipiált pert kohol a kor egy perifériális megélője ellen, ezzel téve egyértelművé: a célszemély a teljes felnőtt életét csak *koholta*. Nem csupán a külső tényezők rabolták el tőle azt, amit minősége szerint életnek, sorsnak lehet nevezni. Ő maga is tevőleges tényezője saját élet-kifosztásának.

A mérnök meghurcoltatása – mintha túlzottan látszana a veszély: akár hosszú börtönbüntetés vagy halálos ítélet is fenyegethetné e kis-pont embert – a Tavaszi Tárlat szerveződése, az egész kiállítást megelőző, uraló és követő huzavona mellett megy végbe. A történelmi zűrzavar és az esztétikai káosz egymást értelmezi. A kiállítás létrejöttében Fátroy felesége, a túlbuzgó és sznob Kati épp olyan harmadrendű közreműködő, mint amilyen harmadrendű részese a kor mindennapjainak a halogató, már-már életidegen alaptermészetű férj. Az ízlés, az ábrázolásmódok szabadságát hirdető – és alkalmasint, torzulásokkal, hiányokkal meg is valósító – tárlat, e jellegzetesen extenzív esemény, hazug reprezentáció az eszmék fonákra fordulásával, a szervezők és kiállítók összezavarodott talmiságával, a hemzseggő képzőművészeti boly egész felkavarodottságával az intenzív társadalmi állapotok leképeződése – egy specifikus szféra szűkebb, de szimbolizálásra annál alkalmasabb metszetében. A rokonszenvünket kevéssé kiváltó Kati valójában azt éli meg – sokkal jelentéktelenebb tétellel, de maga is kiszolgáltatva és veszélyeztetve –, amit a szolidaritásunkat részlegesen elnyerő Fátroy az ellene folytatott, sötétebb és kísértetiesebb játszmában.

A *Tavaszi Tárlat* struktúrája tiszta, világos, teherbíró, és említett tárgyai (az itt kisebb teret kérő forradalom, illetve a még majdhogynem jámbor és ügyetlenkedő, de már az 1958-as év megtorló kegyetlenségének professzionalitását előkészítő közvetlen forradalom-utániság kiterjedtebb valósága) mellett egy újabb, meglehetősen: az egész regényben leginkább újszerű és legfontosabb tárgyat is tematizál. Fátroyból a betegeskedve, lábadozva átélte 1956-os ősz hetei, majd a karkai vergődés labirintikus hónapjai hozzák ki az addig csak sejtett-eltagadott egzisztenciális elmagányosodás visszafordíthatatlan tapasztalatát. Spiró mesterien képes olvasója tudtára adni, hogy egy bukott forradalom és megtorlásra kész erejét még csak próbálgató önkényuralmi időszak nem csupán a nemzeti és a világ-történelmen, a „nagy” történelmen hagy nyomot: ilyen horderejű impulzusokra lehet

szükség, hogy kicsiny és esetleges, ingatag és végső soron semmire sem jó emberi tudások kipattanjanak. Fátroy munkásmozgalmi múltja és abból szőtt baloldali meggyőződése, zsidó származását és felmenői sorsát értelmező elharapott gondolatkísérletei, rosszul időzített és önmagának is pontatlanul magyarázott ideológiai és erkölcsi döntései azáltal enyésznek a kisember megválthatatlan életébe, hogy volt egy forradalom, amelyben ő *nem* vett részt. Nem lehet szabadulni az érzéstől, hogy mindazon igazságtalanság, megaláztatás és fenyegetés, amely Fátroyt a deus ex machina-szerű megmenekedésig éri, valamiképp indokolt retorziója is a gyávaságnak, az „engem nem vádolhatnak semmivel” önvédelmének, amellyel hősiünk véletlenszerű kórházi dekkolását egy ideig a szerencséje és biztonsága zálogának véli. (A regény ironikus szerkezetébe, a főalak jellemzésébe, kritikájába beletartozik, hogy legyen bármilyen kellemetlen, fájdalmas dolog az aranyérműtét, a beteg kiszolgáltatottságában ez a baj, főleg a bajhordozó testtáj okán, bizonyos fokú nevetségességet is megjelenít.)

Az író rengeteg tulajdonnévvel dolgozik a korfestés különböző fokozatai érdekében. Az 1956–1957-es hónapokról szóló (az emlékezetében felötlött és kéthavi könyvtári bűvárlással meg is talált, egykor tizenegy éves gyermekként olvasott újságcikk által katalizált) híradása helyenként információk, dokumentumtörmelékek és szöveggé vált „fotók” montázsa. A nevek hálója befogja-kiveti azt a valóságemléket, hangulat-lenyomatot, amelyet a borítófotó (Virág Jenő felvétele) tárgyi, helyszínelő konkrétságával és atmoszferikus voltában is áraszt. A nevekhez mellékinformációk, anekdotikus foszlányok tapadnak, hol segítve, hol gyengítve a főtörténet(ek) lendületes önmozgását. A fiktív szereplők (a Fátroy család, a mérnök munkahelyi közössége és mások) olyan emberi közegben elevenednek meg, amely az emlékezőmunka, a lexikális rögzítettség, a mellékesebb vagy fontosabb kollektív ismeret formájában historizálható (vagyis ezek az alakok a regényen kívüli, nem fiktív lét valamely fokán is állnak). Valira (aki „a Bán Robi felesége”), a minisztériumi főnök Berdánéra s egyes társaikra ugyan ma már csupán kevesen ismerhetnek rá, de a sakk-nagymester, pedagógus, fővárosi tisztviselő Barcza Gedeonra, az újságíró Mihályfi Ernőre, a kultúrpolitikus Jóború Magdára és másokra jóval többen. (Valószínűleg majdnem minden olvasó lel olyan nyomot, amellyel hozzáadhatja a saját személyes – családi, „öröklött”, netán fantáziált – történetét a Fátroy-történethez. E sorok írója a Fátroynak menedéket [*nem*] nyújtó Rókus Kórházat ismerte eléggé behatóan, lévén anyja és több nőrokona az intézmény egészségügyi dolgozója. Számomra például Czeyda-Pommersheim Ferenc sebészprofesszor – „Pomi bácsi” – épp csak felbukkanó személye a regény Spiró által oly fontosnak tartott *epikai hitelén* belül a máig töretlen, személyesebb emlékezésű hitelt, érintettséget is biztosítja.) A nevek legfelső körében természetesen Kádár János – vagy egyszerűen: Kádár – neve a lényegi jelölő, de Marosán Györgyé és másoké sem mellékes. A ragadványnevek (Marosán esetében: „Buci Gyuri”) külön stílári színrel bírnak. S óriási névegyüttes keletkezik a Tavaszi Tárlaton kiállító, vagy a tárlattal kapcsolatba hozott művészek tömkelegének néven nevezésével (Makrisz Agamemnonról Pátzay Pálig). A nevek *eseteket*, álláspontokat, karaktereket revelálnak. Spiró az adoma- és pletykaszíntet is bekapcsolja, nem mindig előnyére a könyvnek.

Szikes, száraz nyelvezet rögzíti a rögzítendőket, a nagy nyilvánosságú és az intim eseményeket is (így Fátroy kietlen családi mindennapjait, melyben a szülők felé éppen úgy nincs visszakapcsolódás, ahogy a butának, szerethetetlennek ítélt egyetlen utód, a kis-

gyermek Matyi irányába sincs érzelmi előremutatás. A két hiátus között a feleség a legfőbb hiány, a hiányok indulatkiváltó összegződése, akiből minden elmúlt és eljövendő hiány ered. A se vele, se nélküle férj-feleség-összezártság plasztikus rajzában Spiró György nem kevés közhelybomlasztót is bent hagyott). E Spiró-stílust szokás szürkének nevezni. Hadd idézzek egy gyakorta szintén „szürkének” mondott jelentős író, a Spiró kedvelte Nagy Lajost – a zöld színről: „...az nem úgy van, hogy az akác levele zöld. Nem. Hanem mélyzöld, világoszöld, ragyogó zöld, halványzöld, sárgászöld és sárga! Száz árnyalata van az akáclevél színének...” A Spiró-szürke is lehet elmosódottan kékes (akár a szóba hozott könyvbőrítőt), éji lecsapódású, grafitosan satírozott, vakolatmállású, ólmos és egyéb. Fogasabb kérdés, hogy bár a *Tavaszi Tárlat*ban akadnak rövidre zárt, provokatív megfogalmazások, sok mondata csupán látszatra kihívó, s inkább lomhán közöl, mint mozgósítóan formál(ódik). A regény erotikus szférájában például rengeteg kijátszatlan lehetőség maradt; s hogy Fátaynak (valamint a műnek) a legutolsó mondata is épp az interszónális-érzéki kijátszatlanságnak a mondata, az tökéletesen rendben van, a főhős önmaga-vállalásra való erélytelenségét, sodródását véglegesíti – de Kati? Indokolt-e, hogy a Kati-epizódokon mint-ha „tizenkettes karika” maradt volna: felnőtt felügyelete mellett serdülők is olvashatják?

Mivel e kritika hosszabban készült, mint illett volna, a telő időt a *Tavaszi Tárlat* második, harmadik és negyedik újraolvasása is mérte számomra. A nem túl kedvező első benyomásokhoz képest a legutóbbiak az eltervezés élvonalbeli íróra valló komolyságát és felelősségét tudatosították. A matéria kezelése, az idő teregetésének enyhe kevertsége azonban sokadik közelítésre sem feltétlenül meggyőző, a mellékszereplők fakóbb palettája olykor untat. Egysíkúság, monotonía emészti a figura-viszonylatokat – ezért is tűnhet oly rikítóan a „képzőművész-buli” kis helyre és kis szellemi térbe remekül befojtott, de az írói technikát nézve más szöveghelyekkel alig egyeztetett nagyjelenete.

Mindegyre a 96. oldalra lapozok. Két-három „szürke” szó, s máris elkap az alfejezetet kezdő pillanatkép Fátayról, elkap a valóság dísztelen jelképisége: „Hűvös, borongós volt az idő április huszadikán, szombaton. Ült a gyárban az íróasztalánál, előtte a Népszabadság aznapi és két korábbi száma, meg egy kinyitott kis papírsakk a betűzhető papírfigurákkal. A figurák többsége a leütöttek számára fenntartott margón betűzve, az állás végjárték”. Sakkozni kis mágneses táblán, vagy, ellenkezőleg, embernyi bábokkal is lehet. Fátay Gyulára rávall, hogy ilyen sakkja van, s ilyen sakkozással telik ideje. Ám ha sakkra gondolunk, nem papírsakkot képzelünk.

Tarján Tamás